

Školský spolek Komenský: 140 let českého školství ve Vídni¹

/ Vlasta Valeš /

Dne 21. dubna 1872 se konala ustavující valná hromada Spolku „Komenský“ pro zřízení a vydržování českých škol ve Vídni. Tím dosáhly snahy o vybudování školy pro česky mluvící děti ve Vídni kvalitativně nové úroveň. Následujících 140 let bylo a je dodnes dobou úsilí desítek a stovek osob o rozvoj a udržení českého školství v jazykově německém prostředí, dobou „bojů“ a marného snažení, dobou rozkvětu, útlaku, strachu o fyzické přežití, dobou existence v ideologické deformaci uprostřed demokratického státu i dobou nového rozmachu ve sjednocené Evropě. Spolek Komenský a jeho činnost byly ve všech okamžicích, ať negativně či pozitivně, ovlivňovány nejen situací v Rakousku, ale i vývojem ve „staré vlasti“. Česká menšina byla vždy mostem mezi oběma zeměmi a ani neprůchodná „železná opona“ tuto skutečnost nezměnila.

Následující studie přináší stručný přehled vývoje českého školství ve Vídni, včetně pohledu na jeho současnou situaci. Zdaleka ne všechny aspekty a klíčové události v minulosti Školského spolku Komenský jsou dostatečně probádány.² Dějiny české menšiny v Rakousku stojí po dlouhá desetiletí pouze na okraji zájmu historiků. Především česká menšina žijící mimo Vídeň téměř zcela uniká zájmu badatelů. Jen ojediněle vznikají nové práce, byť zvláště v posledních letech přicházejí mnohdy s neotřelými

1 Studie vznikla částečně v rámci projektu Ministerstva zahraničních věcí ČR, reg. č. RM 02/20/04 „Poválečný vývoj české menšiny v Rakousku na základě písemnosti Školského spolku Komenský ve Vídni“ z roku 2004.

2 Dosud byla věnována pozornost především době od počátků českého školství do 2. světové války, např.: Valeš, Vlasta: České pedagogické snahy ve Vídni před založením Školského spolku „Komenský“. In: *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Uspoř. Mikulec, Jiří – Polívka, Miloslav. Sv. 2 Praha 2007. s. 744–750; Heyer, Jan – Jahn, Jiljí – Melichar, František (hg.): 60 let Školského spolku „Komenský“ ve Vídni. Příspěvek k dějinách českého školství ve Vídni. Wien 1932; Zilk, Erika: *Der Schulverein „Komenský“ als Gründer und Erhalter tschechischer Schulen und anderer Bildungseinrichtungen in Wien. Die Vorgeschichte und die Periode 1918–1938*. Diplomová práce. Wien 1998; Kiryková, Simona: *České školství ve Vídni (1868–1945)*. Dizertační práce. Praha 2004.

otázkami a pohledy do dějin české menšiny. Stále však existují bílá místa v jejich dějinách, jejichž vyplnění by přineslo bezpochyby i mnohá zajímavá a nečekaná zjištění.

Začátky českého školství ve Vídni

V souvislosti se silným přistěhovalectvím česky mluvících obyvatel a především dětí do Vídně vyvstával stále naléhavěji problém jejich vzdělávání v německých školách při neznalosti německého jazyka a s tím spojené snížené možnosti úspěšné integrace do německy mluvící společnosti. Řešení těchto otázek hledali nejen pedagogové, ale i další osobnosti pozvolna se formující české komunity ve Vídni. První konkrétní snahy o řešení se objevily již kolem poloviny 19. století.

Od 60. let 19. století začali Češi žijící v rakouských zemích zakládat vlastní spolky nejen ve Vídni a jejím okolí, ale i v dalších větších průmyslových centrech Rakouska a v příhraničních oblastech, tedy všude tam, kde byla vyšší koncentrace českého obyvatelstva. Motorem českého spolkového života v Rakousku byla snaha o udržení českého živlu v německy mluvícím prostředí, která se současně pojila se snahami o zvýšení vzdělanosti a tím i všeobecné kulturní úrovně česky mluvících obyvatel. Za tímto účelem se zakládaly čtenářsko-vzdělávací spolky, v jejichž rámci vznikaly knihovny, pořádaly se přednášky, tiskly se noviny, časopisy a knihy.

Nejvyšším cílem takto orientovaných snah bylo vybudování českého školství. Panoval názor, že děti, které jsou nuceny chodit do německých škol, aniž ovládají jazyk, zůstávají nevzdělané a jsou odnárodňovány. Boj o školy byl proto jedním z hlavních projevů nacionalismu v celé monarchii. Nejinak tomu bylo i mezi Čechy na území rakouských zemí. Pro uvědomělé Čechy v českých zemích byla pomoc těmto krajanům službou českému národu.

Významným krokem ve směru vybudování českého školství v Rakousku bylo založení Komitétu pro zřízení průmyslové školy ve Vídni v roce 1868.³ Úkolem Komitétu bylo pořádat dobrovolné sbírky za účelem zřízení průmyslové školy. Předsedou se stal Václav Novák, pozdější první předseda spolku Komenský.

3 Archiv Školského spolku Komenský (AKom), fond A, kart. 1, Protokol schůzí komitétu pro zřízení průmyslové školy ve Vídni.

V roce 1872 se Komitét rozhodl rozšířit svoji působnost a změnil proto svůj název na „Spolek Komenský ke zřizování a vydržování českých škol ve Vídni“. Dne 6. února 1872 byly jeho nové stanovy schváleny Dolnorakouským místodržitelstvím výnosem číslo 2839. V dubnu se pak konala poslední schůze Komitétu a za několik dní následovala ustavující valná hromada nového spolku. Protektorem a čestným členem spolku se stal hrabě Jan Harrach, významný zastánce a zároveň i štědrý podporovatel českého života ve Vídni. Ve spolku se exponovali mj. ředitel soukromého pedagogického institutu ve Vídni Petr Bílka, profesor češtiny a české literatury na vídeňské univerzitě Alois Vojtěch Šembera a významný menšinový pracovník Albert Jan Kalandra.⁴

První česká škola spolku Komenský byla otevřena v Quellenstraße 72, v 10. vídeňském okrese. Otevření první třídy této školy bylo ministerstvem vyučování po mnoha průtazích povoleno dne 14. 9. 1883. K slavnostnímu otevření došlo o dva dny později. Současně byla otevřena i opatrovna. Celkem se do školy hlásilo 500 dětí, přijato však bylo jen 167 dětí do opatrovny a 174 dětí do 1. třídy. Hlásilo se dokonce i 50 německých dětí, které byly odmítnuty.⁵

Spolek Komenský musel překonávat mnohé překážky, mj. finanční problémy, nepřízeň úřadů a útoky německých nacionalistů. Stále znovu opakovaná žádost o získání práva veřejnosti byla odmítána. Zpočátku tedy musely děti jezdit skládat zkoušky do Břeclavi, aby získaly platná vysvědčení. Přesto však zájem o českou výuku mezi rodiči stoupal a postupem času byly otvírány další školy. Poslední léta před 1. světovou válkou byla léty tvrdých útoků na české školy, často s výsledkem zapečetění škol a zákazu výuky. Boj o povolení výuky nebyl pro spolek Komenský snadnou záležitostí.⁶ Další zhoršení situace znamenala 1. světová válka. Vnitropolitická situace, válečné události a odvod mladých mužů na frontu způsobily v českých spolcích ochromení činnosti a současně závažné snížení členského stavu. Na školách Komenského panoval nedostatek učitelů.

Rok 1918

Vznik národních států po skončení první světové války přinesl mnohé zásadní změny. Mezi českou menšinou v Rakousku a původní vlasti se vytvořila státní hranice. Nová ustanovení, týkající se státní příslušnosti obyvatelstva, donutila tisíce lidí ke změně zaměstnání a byla i důvodem

4 Tamtéž.

5 Heyer: 60 let, s. 32–38.

6 Heyer: 60 let, s. 67n.

k odchodu do Československa. Podle odhadů repatriovalo z rakouských zemí zhruba 150.000 osob do nově vzniklé Československé republiky. Tím se značně početně oslabila česká menšina v Rakousku, byť je na oficiálních výsledcích sčítání lidu z roku 1923 tento úbytek vidět jen zčásti.⁷

Novým momentem byla změna v pohledu na českou menšinu v Rakousku ze strany obyvatelstva Československé republiky i v pohledu příslušníků české menšiny na sebe sama a zároveň i změna chování rakouských úřadů vůči menšině. Dosud byl boj o přežití menšiny součástí celkového národnostního a nacionalistického boje mezi česky a německy mluvícími obyvateli Předlitavska. Účetní knihy spolků dokazují nesčetné finanční dary nejen od příslušníků menšiny samé, ale i od osob a institucí z českých zemí. Tak jako se sbíralo na s tavbu Národního divadla v Praze, tak jako se konaly sbírky na české spolky v oblastech osídlených Němci, tak se konaly i sbírky na spolky Čechů ve Vídni. Přežití české menšiny v Rakousku bylo tedy věcí každého česky uvědomělého obyvatele Rakousko-uherské monarchie bez ohledu na to, kde sám žil.

Tento přístup k české menšině v Rakousku se založením Československé republiky změnil. Češi a Slováci dosáhli samostatného státu a soustředili se na jeho budování. Nově vzniklou situaci dobře charakterizovali přední funkcionáři Školského spolku Komenský. Artur Kantor, od roku 1919 starosta spolku Komenský, napsal: „Byly před převratem v [českých – pozn. VV] historických zemích statisíce těch, z jichž příspěvků hradil „Komenský“ 95% svých tehdejších vydání. Dnes jsou v Československé republice statisíce, kteří nevědí, že vídeňský „Komenský“ existuje. Jen pět procent z běžných vydání uhradíme tím, co úplně samostatný pražský spolek „Komenský“ věnuje ze svých sbírek „Komenskému“ do Vídně.“⁸

Vrchní školní rada Dr. Jiljí Jahn, od roku 1920 inspektor školství Komenského ve Vídni, s trpkostí poznamenal: „Jest pochopitelné, že obyvatelstvo ve státu československém má svoje zájmy, které jsou mu přirozeně důležitější, než osud krajanů zahraničních, ale přes to upadli jsme v širokých kruzích, i když připustíme čestné nečetné výjimky, skoro úplně v zapomenutí.“⁹

7 John, Michael: Der lange Atem der Migration – die tschechische Zuwanderung nach Wien im 19. und 20. Jahrhundert. In: Wonisch, Regina (hg.): Tschechen in Wien. Zwischen nationaler Selbstbehauptung und Assimilation. Wien 2010. s. 39. Při sčítání lidu v roce 1910 se ve Vídni přihlásilo přes 98.000 osob k české, moravské nebo slovenské obcovací řeči. V roce 1923 více než 81.000 osob.

8 Heyer: 60 let, s. 9.

9 Heyer: 60 let, s. 123.

Česká menšina v Rakousku však nezůstala tak zapomenuta, jak to její funkcionáři líčili. Po roce 1918 vzniklo v Československu několik spolků na podporu vídeňských krajanů. V Praze to byl např. spolek „Česká Vídeň v Praze“ založený v roce 1923, který měl pobočky téměř ve všech pražských čtvrtích. Významně se angažoval i brněnský spolek Dobromil. Tyto spolky byly mnohdy iniciovány repatriovanými příslušníky české menšiny v Rakousku a svými aktivitami českou menšinu podporovaly. V podpoře škol Komenského hrály mimořádnou roli i Ústřední matice školská a město Praha.

Zásadní význam pro menšinu však měla sama existence Československého státu. Nejen ve smyslu finančním, ale i ve smyslu politické a morální podpory menšiny. Právní zakotvení nové situace přinesla především bilaterální československo-rakouská tzv. Brněnská smlouva z roku 1920. Češi v Rakousku se stali seběvědomějšími. I přes značné početní snížení menšiny byla doba první republiky pro menšinu dobou rozkvětu.

Změněnou situaci popsal František Melichar, od roku 1920 ředitel Komenského: *„Ztichla Taborstrasse, kterou sem putovaly každoročně tisíce našich mladých hochů a děvčat, aby, omlazující metropoli na Dunaji, omlazovali současně také naši menšinu. ... Menšina je dnes uzavřeným kruhem, který může žít a vyvíjet se jen sám ze sebe. Cena každého příslušníka menšiny stoupla...“* Zároveň přiznával, že 28. říjen zachránil pro českou národnost ve Vídni množství lidí, kteří již byli značně asimilováni. Nově nabyté sebevědomí českých obyvatel Vídně se odrazilo i ve zvýšeném zájmu o výuku dětí v českých školách. František Melichar choval ale jistou pochybnost k tomu, že zájem Čechů zůstane trvalý: *„Zmizel psychologicky velmi důležitý moment: romantický půvab persekucí a katakomb. Dnes už není pro češství nutno ve Vídni trpět. Nepřijemnost? Ano. Utrpení? Ne. I to je ztráta.“*¹⁰

Prozatím byl ale zájem o vyučování v české řeči značný. Chyběly však školy. Ve školním roce 1919/20 byla proto vyhlášena školní stávka: Československý národní výbor ve Vídni, který byl vedoucím orgánem menšiny, zřídil za pomoci Komenského ve všech vídeňských okresech tzv. stávkové školy pro děti. Většinou byly umístěny v českých hostincích. Vyučujícími byli jen zřídka učitelé, většinou se jednalo o studenty, úředníky, dělníky a opatrovnice.

Právně ukončilo školskou stávku dětí podepsání Brněnské smlouvy v červnu 1920. Město Vídeň dalo pro stávkující děti k dispozici místnosti

10 Heyer: 60 let, s. 114.

v patnácti městských školách. Vznikly tak veřejné obecné školy s českým vyučovacím jazykem. Především v počátcích podléhaly kritice v důsledku malé znalosti češtiny učitelského sboru. Byly však významným reservoárem žáků pro vyšší školy Komenského. Poslední dvě z nich byly uzavřeny až v roce 1945.

Změněný přístup k českému školství ze strany úřadů se projevil především v nebránění jeho rozvoji. Po padesáti letech usilovného snažení bylo českým školám konečně uděleno právo veřejnosti. České školství se rozrůstalo do všech typů škol. Vedle obecných škol vznikaly i školy měšťanské a střední. Dne 1. 7. 1925 proběhly na reálném gymnáziu první maturity. Spolek Komenský rostl i organizačně: v roce 1920/21 měl na území Rakouska 33 místních odborů s přibližně 25 000 členy.¹¹

Budovy spolku Komenský

Velký zájem o české školy Komenského vedl k akutnímu nedostatku místa ve třídách. V některých školách muselo být zavedeno odpolední vyučování. Spolek Komenský stál před nutností pořídit nové školní budovy. Za značného finančního přispění z Československé republiky byla nastartována výstavba nových školních budov, začala „zlatá doba“ českého školství ve Vídni.¹²

Mimořádně se v tomto směru zasloužil vyslanec České republiky dr. Kamil Krofta. Jeho zásluhy byly oceněny Komenským tím, že nově postavená škola v 16. okrese v Herbststraße 104 byla pojmenována jeho jménem. Stavba budovy začala 13. listopadu 1923, vyučovat se začalo v prosinci 1924. Oficiálně byla budova předána svému účelu 27. září 1925 právě za přítomnosti vyslance Kamila Krofty. K této škole byla ještě později přistavěna další budova směrem do Arltgasse, v jejíž zdech se nacházela mateřská školka a tři služební byty.¹³

Další budova vyrostla ve Vorgartenstraße 95–97 ve 20. vídeňském okrese. Se stavbou se začalo 19. července 1927, dokončena byla v září 1928. Oficiální předání školy do provozu se konalo 4. listopadu 1928 za účasti no-

11 Heyer: 60 let, s. 99; Strnad, František – Blažek, Oskar (sest.): Osmdesát let školského spolku „Komenský“ ve Vídni. Vídeň 1953. s. 16.

12 AKom, fond Stavební plány. Architektky a staviteli byli v několika případech Josef Hofbauer (1875–1936) a Wilhelm Baumgarten (1885–1959).

13 Heyer: 60 let, s. 98n.

vého československého vyslance, Hugo Vavrečky a představitelů rakouského a českého politického a menšinového života.

Architektonicky nejkrásnější školní budovou byla škola v Erlgasse 32–34 ve 12. okrese. Stavba začala 21. ledna 1930 a trvala do prázdnin roku 1931. Školu vyzdobil Jindřich Procházka freskou Prahy.¹⁴ Provoz začal 17. září 1931. Slavnostní předání školy se konalo 25. října opět za přítomnosti významných zástupců českého politického života vyslance Hugo Vavrečky, legačního rady Bořka Dohalského a generálního konsula Suma, i zástupců menšiny.

Koncem léta 1931 se začalo se stavbou budovy na rohu Wielandgasse a Gudrunstraße v 10. vídeňském okrese. Školní budova byla dokončena v roce 1932, od 28. února 1933 se v ní vyučovalo.

Mimo těchto velkých budov vystavěl Spolek Komenský menší budovy v Inzersdorfu, Ferdinandgasse 6 a ve Švechatech, Miermitzgasse 8, které sloužily mateřským školám.

Poslední budovou, kterou spolek vystavěl, byla budova ve 3. okrese na Sebastianplatz 3. Se stavbou se začalo 13. 6. 1934, na podzim roku 1935 byla dána do provozu. Slavnostní předání budovy svému účelu včetně vysvěcení školní kaple vídeňským arcibiskupem kardinálem Innitzerem se konalo 11. ledna 1936. Tím spolek Komenský uzavřel výstavbu „školních paláců“, jak byly tyto školy někdy nazývány. České školství stanulo na vrcholu svého rozmachu. Mimo těchto budov byly školy Komenského provozovány i v najatých prostorách. Tam kde nebylo možné otevřít řádné školy, byly udržovány školy jazykové. Nejen ve Vídni, ale i na rakouském venkově. Ve školním roce 1922/23 bylo mezi nimi rovněž pět slovenských jazykových škol.¹⁵

Péče o žáky

Spolek Komenský se neomezoval jen na školní výuku. Byl vyvinut celý systém péče o mladou generaci. Školní kuchyně dávaly možnost stravování, přičemž dětem ze sociálně slabých rodin byly rozdávány obědy zdarma. Děti byly do škol dopravovány školním autobusem. Od roku 1923 působili na školách školní lékaři. Tato instituce zůstala zachována dodnes.

14 Tato freska se ve škole nachází dodnes, byť ve velmi zuboženém stavu.

15 Heyer: 60 let, s. 98–112; Strnad: 80 let, s. 17–21.

O rozšíření zdravotní péče se významně zasloužil generální konsul Dr. Sum, který ustavil poradní lékařský sbor při generálním konzulátě ČSR. Jeden z jeho prvních činů bylo zřízení zubního ambulatoria pro školy Komenského se sídlem v Kroftově škole v Herbststraße na podzim roku 1929. Jiným opatřením bylo zřízení ozařoven horským sluncem. Jednu vydržoval konzulát, druhou spolek „České srdce – československá sociální péče v Rakousku“. Pečováno bylo i o děti ohrožené tuberkulózou. Byly pod stálým lékařským dozorem a v létě byly posílány do ozdravoven. Spolek Komenský tak poskytoval dětem zdravotní péči, která byla díky podpoře a dobré spolupráci s československým generálním konzulátem a s Českým srdcem intenzivnější než na veřejných vídeňských školách.¹⁶

V oblasti sociální péče existovalo ve Vídni více českých spolků. Postupem času se však stalo „České srdce“¹⁷ ústřední institucí a to především v oblasti péče o děti a sociálně slabé rodiny. Po 1. světové válce byla důležitá poručnická péče o opuštěné a poloopuštěné děti. Tu zajišťoval spolek Domov, který se přeměnil v odbor Českého srdce.¹⁸ České srdce se staralo i o matky a kojence. Sociálně slabým rodinám pomáhaly ošacovací akce. Významným úkolem Českého srdce bylo organizování prázdninových pobytů dětí v Československé republice. Ročně bylo takto vysíláno do Československa, ať již do soukromí či do ozdravoven, několik tisíc dětí. I zde hrály finanční podpory z Československa významnou roli. Pravidelné dotace od Československého státu dostávalo České srdce až do roku 1938, kdy byla veškerá pomoc na rozkaz německých úřadů v Praze zakázána.¹⁹

Ve Vídni České srdce vlastnilo či provozovalo louky a hřiště, kde byly pořádány různé slavnosti a hry v přírodě. Tyto pozemky byly ve 3., 10., 13. a 17. vídeňském okrese, v 16. okrese byla na pozemku v provozu útulna, která sloužila dětem k celodennímu pobytu v přírodě. V 10. okrese se nacházel nejvýznamnější objekt Českého srdce: pozemek o ploše více než 80 000 m², který se stal opravdovým centrem života české menšiny. Vedle fotbalového stadionu se na něm nacházely chaty jednotlivých českých

16 Heyer: 60 let, s. 346n.

17 Spolek pod původním názvem „Viedeňské české srdce“ byl oficiálně ustaven v roce 1918. Mezi jeho zakladatele patřil např. Josef Svatopluk Machar, Vít Hrdina, Miloš Pelda, Svetozár Nevole a další. Viz Viedeňské ilustrované noviny Nr. 51, Jg. 13, 19. 12. 1918.

18 Soukup, F. A.: Česká menšina v Rakousku. Přehled vývoje české menšiny na území dnešní republiky Rakouské, zvláště ve Vídni. Praha 1928, s. 256.

19 Národní archiv (NA), fond Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP/R), kart. 762. Dopis Českého srdce ze dne 20. 7. 1948.

spolků. Konala se zde veřejná cvičení i kulturní slavnosti menšiny.²⁰ Dodnes je tento „Tschechischer Herz-Platz“, v současné době již zaniklý, pro rodilé Vídeňany pojmem.

Vedení spolku Komenský si bylo velmi dobře vědomo skutečnosti, že je třeba udržet bývalé absolventy i nadále v úzkém kontaktu se školou a tím i s menšinou. Především ti jedinci, kteří nebyli zapojeni do činnosti jiných sportovních či kulturních spolků, se rychle ztráceli z dohledu a podléhali snadněji asimilaci.

První tzv. „Omladina“ byla spolkem Komenský založena již v roce 1914 v Národním domě v 15. vídeňském okrese. Její činnost byla válkou podlomena, po válce se však opět rozběhla. V roce 1919 byla založena Omladina v 5. okrese, poté následovaly další. Zvláště léta 1927–1928 přinesla rozmach tohoto hnutí mládeže, takže začátkem 30. let již existovaly Omladiny téměř ve všech vídeňských okresech včetně Atzgersdorfu u Vídně a sdružovaly téměř 900 členů vesměs mladších než 24 roky. V červnu 1928 bylo založeno ústřední vedení, tzv. Sbor Omladin Komenského, který pak koordinoval celou jejich práci. Činnost Omladin byla úmyslně nepolitická. Pořádaly se večery se zpěvem, hudbou, tancem, literaturou, různé vzdělávací kurzy, hrálo se divadlo, chodilo se společně na výlety, exkurze, do muzeí atd. V Omladinách se angažovali někteří učitelé Komenského. V jistém smyslu tak byly tyto spolky jakýmsi prokračováním školy.

V „Německé říši“

Doba rozkvětu českého školství neměla dlouhého trvání. Anšlus Rakouska k Německé říši způsobil rapidní úbytek žactva ve školách.²¹ Mnoho českých učitelů se vrátilo do vlasti, strach rodičů z dalšího vývoje byl důvodem převedení dětí do německých škol. Zvláště silně byly postiženy mateřské a obecné školy. Některé dokonce pro nedostatek dětí zanikly.

Během druhé světové války byly jednotlivé školní budovy Komenského postupně zabírány. Stěhovaly se do nich nacistické a vojenské organizace. Do budovy v Herbststraße v 16. okrese se např. nastěhovala německá vojenská správa. Školy na Sebastianplatz a ve Vorgartenstraße byly přeměněny na vojenské lazarety.

20 Soukup: Česká menšina. s. 256n.

21 AKom, Reg., kart. 8, Jahn, Jiljí: Přehledné dějiny Komenského 1932–1942. Strojopis 1942. Ve zmíněném školním roce ubyla šestina žactva.

Vyučování ve školách Komenského přesto přežívalo až do roku 1941. Dne 27. června 1941 bylo spolku oznámeno, že na školní rok 1941/42 již nedostane státní uznání, tj. právo veřejnosti. Již předtím byla zastavena subvence z Protektorátu a s platností od 1. července 1941 se museli všichni čeští učitelé, kteří příslušeli na učitelská místa v Protektorátu, na svoje místa vrátit. Tím prakticky vstoupil spolek do likvidační fáze.²²

Dne 16. února 1942 byl spolek Komenský oficiálně rozpuštěn. Často se tato skutečnost dává do souvislosti s odhalením české odbojové skupiny na podzim roku 1941, která byla tvořena mj. příslušníky Českých sekcí Komunistické strany Rakouska. Gestapo ve zprávě z 5. listopadu 1941 uvedlo, že většina zatčených funkcionářů Českých sekcí KSR byla absolventy škol Komenského a požadovalo proto rozpuštění spolku.²³ V dané situaci však mohl tento požadavek nanejvýš jen urychlit již dříve započatý vývoj.

Rok 1945

Válka ve Vídni skončila 13. dubna 1945. Představitelé spolku Komenský začali neprodleně jednat o obnovení činnosti spolku. Již v květnu se začalo na školách opět vyučovat. Zároveň probíhaly vyklízecí práce. Letecké nálety a boje na konci války způsobily ve Vídni obrovské škody.²⁴ Ani školní budovy Komenského nezůstaly uchráněny. „*Největší prosbu máme, abychom obdrželi z ČSR vagon skla, abychom mohli zasklít své rozbitá okna,*“ psal ve své zprávě o stavu škol do Prahy vládní rada dr. Jiljí Jahn.

Okna a dveře byly vyraženy ve všech budovách bez rozdílu. Mimo to bylo k jednotlivým budovám uvedeno následující:²⁵

3. okres, Sebastianplatz 3: s třecha a fasáda poškozena, majetek poškozen, z velké části zcizen. Je ale obyvatelná.

3. okres, Schützengasse 31: dvě místnosti zcela zpustošené, lze ale opravit.

10. okres, Quellenstrasse 72: rozbito a vážně poškozeno zdivo, budova se nedá používat.

22 AKom, Reg., kart. 8: Jahn: Dějiny, s. 16n.

23 Österreichisches Staatsarchiv – Archiv der Republik (ÖStA – AdR), BMF, VVSt, K. 1371, B. Nr. Versch. 13048/41 III J., cit. podle Kubů, Eduard – Exner, Gudrun: Tschechen und Tschechinnen. Vermögenentzug und Restitution. (= Veröff. der Österr. Historikerkommission. Bd. 23/3) Wien – München 2004, s. 61.

24 Srv. Vocelka, Karl: Trümmerjahre Wien 1945–1949. Wien 1985.

25 Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), fond Teritoriální odbor – obyčejné (TO-O) Rakousko 1945–1955, kart. 11, Zpráva o školství “Komenského” z 11. 8. 1945.

10. okres, Wielandgasse 2–4: budova ze dvou třetin vyhořela. Divadelní sál dostal přímý zásah bombou. Inventář z převážné části shořel a byl vyloupen.

12. okres, Erlgasse 32–34: budova dostala 2 přímé zásahy.

12. okres, Ehrenfelsgasse 16: nutno opravit střechu.

16. okres, Herbststraße 104 a Arltgasse 27: poměrně dobře zachované, nutno ale odstranit nové přestavby provedené německou vojenskou správou, která budovu obývala.

20. okres, Vorgartenstraße 95–97: budova zasažena na dvou místech.

Švechaty, Miermitzstraße 8: střecha divadelního sálu těžce poškozena, inventář odcizen a zničen.

Inzersdorf, Ferdinandstraße 6:²⁶ menší škody.

Slavnostní znovuotevření škol Komenského se konalo 26. května 1945. Celkem bylo otevřeno 5 mateřských, 5 obecných a hlavních škol, 1 třída obchodní školy a 4.–8. třída reálného gymnázia a reálky. Dohromady nastoupilo do škol 556 žáků, z toho 134 na škole střední a 9 na škole obchodní. Školní rok trval do 4. srpna 1945. Žákům bylo umožněno složit maturity. Jakožto odškodnění za válečná léta bylo dovoleno maturovat čtyřem ročníkům najednou. Celkem se maturitním zkouškám podrobilo 107 kandidátů (70 podle rakouských předpisů, 37 podle československých). Mimo nich maturovalo ještě 9 členů českého řádu Těšitelů ve Vídni.²⁷

Bezprostředně po skončení války započal československý stát řízenou reemigraci Čechů žijících v zahraničí zpět do Československa. Mezi Čechy ve Vídni zavládlo přesvědčení, že se převážná část menšiny, hlavně její mladí příslušníci přestěhují do Československa a menšina v Rakousku tak brzy zanikne. I české školství Komenského bylo považováno jen za přechodný jev. Vyučování mělo sloužit pouze k tomu, aby děti po návratu do vlasti mohly bez problémů nastoupit do československých škol. Spolek Komenský dokonce nevyklučoval možnost, že se některá ze škol přestěhuje jako celek.

Ve školním roce 1945/46 bylo proto obnoveno již jen nižší školství a mateřské školky. Střední školy zůstaly zavřeny. Mladší studenti středních škol, jednalo se zhruba o 50 osob, kteří ještě v létě 1945 nemohli být

26 Ulice byla později přejmenována na Altwirthingasse.

27 AMZV, TO-O Rakousko 1945–1955, kart. 11, Zpráva o školství “Komenského” z 11. 8. 1945.

připuštění k maturitám, měli pokračovat ve studiu již v Československu, kde měli být umístěni v internátech v Prachaticích a v Jihlavě.

Předpokládalo se, že ve Vídni zůstanou spíše starší příslušníci české menšiny. Spolek Komenský proto plánoval založení dvou českých knihoven, aby tito lidé měli i nadále přístup k české literatuře a tím k českému jazyku. V budově na Sebastianplatz měla být umístěna Ústřední knihovna Komenského, kterou měl Komenský dostat zpět z Národní knihovny, a v budově v Herbststraße knihovna spolku Jirásek.²⁸

Reemigrace Čechů do Československa byla spojena s většími problémy, než se očekávalo, a tudíž i nadšení a touha po návratu do staré vlasti slábnuly. V roce 1947 byla reemigrace z Rakouska prakticky ukončena, podle odhadů však zůstalo v zemi i nadále 30 000–40 000 osob²⁹. Představitelům Komenského začalo být jasné, že existující školy nejsou jen přechodnou záležitostí, nýbrž trvalým zařízením, o jehož existenci je třeba se postarat. V provozu byly školy ve 3. okrese, Sebastianplatz 3, v 16. okrese, Herbststraße 104 a ve 20. okrese, Vorgartenstraße 95–97. Navštěvovalo je celkem přes 500 dětí.³⁰

Komenský dostával z Československé republiky podpory, které mu umožnily nejen přežít těžká léta bezprostředně po válce, ale byly těžko odmyslitelné i pro jeho další existenci v budoucnosti. Bezprostředně po válce mu bylo poskytnuto jako mimořádná pomoc nejen ono potřebné tabulové sklo a tašky na nejnnutnější opravu školních budov, ale i palivo na vytápění škol. Potravinové dary z Prahy, Brna a Olomouce umožňovaly v letech 1946–48 stravovat děti ve školách.³¹

Postoj Československa k českému školství ve Vídni

Pro ústřední orgány Československé republiky byly obrovské finanční částky, které plynuly do provozu a oprav škol Komenského, vedle subvencí, poskytnutých na výstavbu škol, v první republice jen dalším důvodem, proč považovat školy Komenského za československý majetek. Již před válkou

28 AMZV, TO-O Rakousko 1945–1955, kart. 11: Zpráva o školství “Komenského” z 11. 8. 1945.

29 NA, fond Československý ústav zahraniční II (ČÚZ II), 1945–1968, kart. 88, Stručný přehled o krajanském hnutí v Rakousku, příl. zprávy z 3. 3. 1947. Podle odhadů tvořili asi 10 % z tohoto počtu Slováci.

30 AKom, Reg., kart. 2, VH 1950.

31 Strnad: 80 let, s. 40.

byly školy zatíženy pohledávkami ve prospěch Ústřední matice školské.³² Zvláště po únoru 1948, vzhledem k rozdílnému politickému vývoji Československa a Rakouska, hledaly československé orgány způsoby, jak tento majetek ve prospěch Československé republiky zajistit.

Česká menšina ve Vídni se v důsledku politického vývoje v Československu polarizovala. V roce 1949 bylo založeno Sdružení Čechů a Slováků³³, jehož programem bylo upevňování styků s Československem. Rozhodující vliv ve Sdružení měly Československé sekce Komunistické strany Rakouska a tím zprostředkovaně i komunistické strany Rakouska a Československa. Obě tyto strany těsně spolupracovaly, některá rozhodnutí činily československé orgány po předchozích konzultacích či doporučeních Komunistické strany Rakouska.

Začátkem 50. let bylo Sdružení Čechů a Slováků považováno Československem za nejsilnější českou organizaci v Rakousku. Mělo přibližně 5000 členů,³⁴ pobočky v mnoha vídeňských okresech a mimo Vídeň ve Štýrském Hradci, Linci, Vídeňském Novém Městě a Berndorfu. Svoji nespornou akceschopnost a vliv na menšinu prokázalo při sbírání podpisů na Vídeňskou výzvu Světové rady míru, kdy podle zprávy vyslanectví ČSR sebralo do listopadu 1955 plných 15 000 podpisů.³⁵

Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku bylo v úzkém kontaktu s Československým ústavem zahraničním, přes nějž byla organizována veškerá československá pomoc zahraničním krajanům. Stalo se tak jakousi střechovou organizací té části menšiny, která zachovávala loyaltitu vůči Československu. Personálním propojením Školského spolku Komenský s Československými sekcemi Komunistické strany Rakouska a Sdružením Čechů a Slováků v Rakousku³⁶ byla zajištěna i jeho loyaltita vůči československému režimu. Závislost spolku na finanční podpoře z Československa nedávala ovšem příliš mnoho prostoru pro jiný vývoj.

32 Dlužní úpis z 22. 6. 1928 na 3.000.000 zlatých šilinků a dlužní úpis z 21. 7. 1934 na 1.000.000 zl. šil. ve prospěch Ústřední matice školské Praha, Husova 3. Viz dopis Johanna Dostala vyslanectví ČR z 14. 2. 1950. AMZV, TO-O Rakousko 1945–1955, kr. 11.

33 Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku se stalo protipólem střechové organizace Menšinové rady české a slovenské větve v Rakousku, která se postavila odmítavě k politickému vývoji v ČSR a přerušila s republikou veškeré kontakty, stejně tak jako spolky v ní sdružené.

34 AMZV, TO-O Rakousko 1945–1955, kr. 11: čj. 103.362/GO/2 z 12. 3. 1952. Pozdější zpráva z roku 1960 odhadovala, že asi 40% krajanů je ovlivňováno Sdružením, 30 % Menšinovou radou a zbytek připadá na osoby, které se menšinového života nezučastňují. Viz AMZV, fond Teritoriální odbor – tajné (TO-T) Rakousko 1960–1964, kart. 5, čj. 032.647/60–3.

35 AMZV, TO-O Rakousko 1945–1955, kart. 11, Situační zpráva Rakousko z 12.11.1955.

36 Po vzniku Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku byly Československé sekce KSR rozpuštěny a jejich členové přešli přímo do řad KSR.

Rozhodujícím mezníkem v tomto vývoji byla valná hromada spolku Komenský, konaná dne 10. dubna 1951. Došlo na ní k zásadním změnám ve výboru spolku i ke změně stanov.³⁷ Současné platné stanovy předpokládaly, že v případě rozpuštění spolku Komenský, pokud se poslední valná hromada jinak nedohodne, případně spolkové jmění městu Vídni s tím, že má být použito ve prospěch české menšiny. Nyní se toto určení změnilo a jmění spolku Komenský mělo připadnout Československému ústavu zahraničnímu, a pokud by neexistoval pak městu Praze.

Československé státní orgány neviděly ani přes tato opatření české školství ve Vídni v růžových barvách. Podle jejich zjištění navštěvovalo školy žactvo, které ze 70 % pocházelo z maloburžoazních rodin a pouze 30 % z rodin dělnických. Československý stát měl zájem o podporu pouze těchto 30 %. Po roce 1948 začaly navíc navštěvovat školy i děti uprchlíků.³⁸ Ještě horší situace byla ve stavu učitelů. Zpráva o politické situaci z roku 1954 rozdělovala učitele do 3 skupin: Z celkového počtu 28 osob bylo pouhých 6 s naprosto kladným poměrem k československému zřízení. Dalších 15 učitelů bylo „měšťácky pokrokových“. Byli silně nacionalisticky zaměřeni ale politicky nevyhranění. Třetí skupinu tvořilo 6–8 osob, které byly považovány za nepřátele republiky.³⁹ Na tomto stavu však mohly československé orgány jen velmi těžko něco změnit. Spolek Komenský byl rakouskou právníckou osobou, učilo se podle rakouských osnov a učitelé byli z převážné většiny rakouští státní příslušníci. Vysílání „pokrokových“ učitelů z Československa naráželo na překážky u rakouských úřadů.⁴⁰

Pro komunistické Československo tedy představovalo české školství ve Vídni instituci, která v první řadě stála obrovské množství peněz, zároveň ale vychovávala děti způsobem, který nesplňoval jeho představy o pokrokové ideologické výchově. Ve zprávě pro ministra zahraničních věcí z 12. března 1952 je na tuto skutečnost poukazováno: „Vzniká tím celkem paradoxní stav, že za peníze čs. státu (ročně přibl. 3,5 milionu Kčs) se vycho-

37 AMZV, TO-O Rakousko 1945–1955, kart. 11: Zpráva vyslanectví ČSR ze dne 19. 4. 1951; AKom, Reg., kr. 1, Stanovy Komenského 1941, 1953 a kart. 2, Zápisy z valných hromad spolku 1946–1955.

38 AMZV, TO-O Rakousko 1945–1955, kart. 11, čj. 103.362/GO/2 z 12. 3. 1952.

39 AMZV, TO-O Rakousko 1945–1955, kart. 19, čj. 172.465/54–GO/2.

40 Že „pokrokovost“ vysílaných učitelů z Československa měla také své trhliny, ukazuje případ dvou učitelů, kteří byli v roce 1962 odvoláni zpět do vlasti. Oba odmítli návrat a zažádali o rakouské státní občanství. AMZV, TO-T Rakousko, 1960–1964, kart. 5, čj. 01115/63–Beneš/Zpěváček/Ře z 11. ledna 1963.

vávají děti v duchu měšťáckém a dokonce i reakčním a tudíž nepřátelským vůči Sovětskému svazu, ČSR a ostatním zemím mírového tábora.⁴¹

V písemnostech ústředních orgánů Československé republiky i ve zprávách československého vyslanectví se objevovaly dva základní přístupy k řešení školské otázky ve Vídni. První považoval za politicky nutné školu i nadále udržovat jakožto důležitý článek loyálního československého krajanského hnutí v Rakousku, ze kterého se snažil vytvořit prostředníka při prosazování politických cílů Československa. Zároveň se obával negativní reakce rakouské a dokonce i světové veřejnosti na případné zrušení školy: „Zvláště v nynější době nelze z politických důvodů připustit eventuální uzavření školy, jelikož by toho nepřátelské živly využily proti ČSSR, nemluvte již o krajně nepříznivém dopadu a následcích pro pokrokovou část čs. menšiny.“⁴² Tyto obavy se zvýšily především po roce 1968, kdy se v západních zemích utvořila poměrně silná československá emigrace. Zavření školy mohlo být interpretováno jako výraz slabosti ČSSR.

Nicméně i tito zastánci další existence českého školství ve Vídni požadovali mnohé změny současného stavu: vyčítali mu „spolkařský“ charakter, spolek se měl podle jejich představ vrátit k osvětové činnosti pro širokou krajanskou veřejnost. I k činnosti školy byly výhrady: učitelský sbor se skládal převážně ze starších osob, které ne vždy odpovídaly politické a odborné úrovni, jakou si ČSSR představovalo. Malá pozornost byla věnována absolventům školy, proto se mluvilo o nutnosti založení klubů, které by se staly středisky mládeže a působily na její správnou výchovu ve smyslu Československa. Péče o absolventy škol měla být zařazena do náplně práce učitelského sboru.⁴³

Druhé stanovisko vidělo otázku českého školství spíše z materiálního hlediska a pochybovalo o reálném přínosu české menšiny pro Československo: „Školy s českým vyučovacím jazykem, vydržované Školským spolkem „Komenský“ ve Vídni, jsou pokud jde o školní osnovy a především o politické zaměření výuky školami čistě rakouskými, vychovávajícími děti naprosto v duchu rakouské kapitalistické a katolické ideologie...politické zhodnocení významu a úlohy českých škol...nesporně ukáže, že poskytování měsíčních přibližně čtvrtmilionových devizových subvencí na údržbu těchto škol je ve skutečnosti mrháním státních devizových fondů.“⁴⁴

41 AMZV, TO-O Rakousko 1945–1955 kr. 11, čj. 103.362/GO/2 z 12. 3. 1952.

42 NA, fond Federální ministerstvo financí – tajné (FMF-T), čj. 023 187/71–4.

43 Tamtéž.

44 AMZV, TO-T Rakousko 1960–1964, kart. 5, čj. 027.706/63–3.

Dokonce byl kritizován i postoj Komunistické strany Rakouska: „I někteří soudruzi z ÚV KPOe by měli konečně pochopit, že je podstatný rozdíl mezi členstvím ve straně a krajaňským hnutím, a že na partajní základně nesjednotíme krajaňy nikdy.“⁴⁵

Závažným důsledkem negativního postoje velké části menšiny k politické orientaci Školského spolku Komenský byl klesající počet žáků v Komenského školách. Tlak na spolek ze strany Československa ve smyslu přijetí úsporných opatření donutil spolek postupně soustředit školní provoz do jediné školní budovy. Z posledních dvou škol na Sebastianplatzu a v Herbststraße vyšla nakonec vítězně první jmenovaná. Do konce roku 1967 do ní bylo sestěhováno veškeré české školství ve Vídni.⁴⁶

Nové cesty financování

Při hledání možných úspor se pozornost obrátila především na existující nemovitý majetek spolku Komenský. Budovy byly jen z menší části využívány samotným spolkem. Většinou byly pronajaty rakouskému ministerstvu vyučování, či jiným rakouským subjektům, mj. i Komunistické straně Rakouska. Některé byly částečně využívány Sdružením Čechů a Slováků. Příjmy z pronájmu, 168 000 šilinků, však zdaleka nekrýly roční náklady na údržbu budov, které dosahovaly 300 000–480 000 šilinků. Vyvstala otázka smysluplnosti dalšího držení těchto budov a brzy se prosadil názor zastávající nutnost jejich prodeje.⁴⁷

V této situaci se zrodila myšlenka spolufinancování výstavby nové budovy Národního domu v 15. vídeňském okrese, ve které měl být mj. zřízen hotel. Čistý zisk hotelu měl podle této představy do budoucna financovat provozní náklady spolku Komenský a zajistit tak další existenci českého školství ve Vídni.

Národní dům v Turnergasse v 15. okrese byl jedním z tradičních středisk českého života ve Vídni. Byla zde tělocvična, kterou používal Sokol,

45 NA, ÚV KSČ – mezinárodní oddělení, sv. 127, a.j. 486, čj. 01023/59–Mil/P z 16. 1. 1959.

46 AMZV, TO-T Rakousko 1965–1969, kart. 3, čj. 0403/67–Hý/ko z 9. 11. 1967, AKom, Reg. kr. 9. Jistou dobu ještě fungovala mateřská škola v 10. okrese, než také zanikla.

47 Již v roce 1959 jednalo o této otázce Ministerstvo zahraničních věcí ČSR, Ministerstvo školství, Ministerstvo financí a Československý ústav zahraniční. Všechny tyto instituce se vyjádřily k odprodeji budov kladně. Spolek Komenský byl v té době vlastníkem 10 školních budov, 2 obytných domů a 1 pozemku. AMZV, TO-T Rakousko, 1960–1964, kart. 5, čj. 032.647/60–3.

divadelní sál, restaurace. Vzhledem k dezolátnímu stavu budovy koncem 50. let však rakouské úřady rozhodly, že se budova musí zbořit. Vlastníkem domu bylo Družstvo Národní dům, které mělo v té době přibližně 20 členů. Zásadním problémem, před který bylo družstvo postaveno, byla otázka zajištění finančních prostředků na stavbu nové budovy.

Na podzim roku 1959 se sešli zástupci Družstva Národní dům, spolku Komenský a Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku ke společné poradě, ze které vzešla následující dohoda:⁴⁸

- Na pozemku starého Národního domu se vystaví hotel s restaurací, divadelním sálem, tělocvičnou, klubovnamí atd.
- Novým majitelem bude společnost s ručením omezeným, tvořená Družstvem Národní dům a Školským spolkem Komenský, v níž bude mít Komenský největší finanční podíl a tím i vliv.
- Družstvo Národní dům dá k dispozici pozemek a koncese, spolek Komenský finanční prostředky, které získá odprodejem škol, pro které nemá vlastní využití.

Výstavba nového Národního domu z prostředků Školského spolku Komenský narazila na odpor části menšiny vedené Menšinovou radou, která se snažila zabránit přechodu důležitého centra českého života ve Vídni pod kontrolu prokomunistické části menšiny a tím Československa. Přesně tato skutečnost však byla cílem Československé republiky. A majoritní postavení Školského spolku Komenský v nově vznikající společnosti Národní dům, s.r.o., toho bylo i zárukou.⁴⁹

Výtěžek provozu Národního domu – hotelu Bohemia, vzhledem k rozdělení pozic uvnitř společnosti, měl z převážné většiny připadat Školskému spolku Komenský. Československá republika počítala proto do budoucna se zastavením dotací do českého školství ve Vídni. Od roku 1964 měly být dotace postupně snižovány až do roku 1969, kdy měly být zcela zastaveny.⁵⁰

Stavba Národního domu byla zahájena v polovině roku 1965. Hotel byl dán do provozu na jaře roku 1969, jeho výstavba si vyžádala přibližně 36 miliónů šilinků, tedy mnohem více, než byl původní rozpočet.⁵¹ Vedením nové hotelové společnosti byl pověřen Oskar Blažek, dosavadní starosta a školní inspektor Školského spolku Komenský.

48 AMZV, TO-T Rakousko 1960–1964, kart. 5, čj. 032.647/60–3.

49 Školský spolek Komenský se stal ve společnosti 90% podílníkem.

50 AMZV, TO-T Rakousko 1965–1969, kart. 3, čj. 022.728/64–3.

51 NA, fond Úřad předsednictva vlády (ÚPV), sign. 63/1/22, r. 1972, čj. 02993/70.

„Pražské jaro“ ve Vídni

V polovině října 1967 proběhla 83. valná hromada spolku Komenský, kde byl předložen návrh Rodičovské rady z 16. okresu, který žádal masový nábor nových členů z řad rodičů. Předsedající se postavil proti tomuto návrhu s tím, že Komenský nikdy nebyl masovou organizací a vzhledem k počtu dětí ve škole není třeba, aby se jí stal.⁵² Tím bylo odvráceno nebezpečí, že by se do spolku dostali noví členové, kteří nestáli na pozicích dosavadní linie Komenského.

V dubnu 1968 se zúčastnili zástupci Rodičovské rady mimořádné schůze Ústředního výboru Českého srdce, kde hovořili o negativním postoji Rodičovské rady k současnému vedení spolku Komenský a jeho inspektorovi. Vyčítali jim, že se zabývají mimoškolními a politickými zájmy. Bylo voláno po nápravě a „odhalování veřejných činitelů, kteří jsou v menšině nositeli a podporovateli politického diktátu“. Zároveň chtěli upozornit funkcionáře čs. zastupitelského úřadu a příslušného ministerstva v Praze na to, že „tito lidé nejsou vhodnými representanty české menšiny ani Komenského.“ Další diskutující vznesli požadavek, „tak jako v ČSSR, aby i v menšině prošel demokratizační proces.“ Československé vyslanectví vidělo ovšem v tomto vývoji situace ohrožení majetku Komenského.⁵³

Politický vývoj v období „Pražského jara“ v Československu přinesl změnu v hodnocení hospodaření spolku Komenský a otázky dalšího poskytování subvencí. Na základě analýzy spisového materiálu z let 1960–68 byly zjištěny jisté nesrovnalosti, které vedly k nedůvěře československých orgánů vůči spolku Komenský. Místo úsporných opatření, které Praha vyžadovala, byly Komenským předkládány stále vyšší rozpočty. Prodej nepoužívaných budov byl odkládán, přičemž se značně lišily odhadní ceny jednotlivých nemovitostí. Výstavba Národního domu nepokračovala podle původních rozpočtů a plánů. Navíc se již v roce 1963 objevil názor, že výnos Národního domu může hradit dosavadní náklady škol i podle optimistických odhadů jen z 30 %. Československé orgány se domnívaly, že spolek Komenský se nesnaží vážně o zavedení úsporných opatření a považovaly nátlak v podobě zastavení dotací za jediný prostředek, jak ho k tomu donutit. Dokonce ani od Komunistické strany Rakouska si neslibovaly žádnou

52 AMZV, TO-T Rakousko 1965–1969, kart. 3, čj. 0403/67–Hý/ko z 9. 11. 1967; AKom, Reg., kart. 4, VH 1967.

53 AMZV, TO-T Rakousko 1965–1969, kart. 3, čj. 0158/68–Hý/ko z 28. 5. 1968.

pomoc. Vyvodily závěr: „*Za této situace se jeví naprosto nezodpovědným pokračovat v dalším poskytování dotací.*“⁵⁴

Srpnové události roku 1968 přinesly návrat do starých kolejí. Politické hledisko opět převládlo nad ekonomickým. „*Tam, kde bychom oslabili náš vliv, zesílí za pomoci mezinárodní reakce tlak z řady reakčního krajanstva s cílem ovládnutí všech krajanů a jejich zneužití proti ČSSR. Tomu je třeba rozhodně čelit a usilovat o to, aby se čs. krajanové hnutí v Rakousku stalo pokrokovou základnou k prosazování politických cílů ČSSR. Takovýto politicky žádoucí postup přináší však pro ČSSR i určitá finanční vydání na hmotnou podporu pokrokovému krajanstvu.*“⁵⁵

Žáci

Od znovuotevření škol v roce 1945 počet žáků neustále klesal. Nejen všeobecné snižování početního stavu české menšiny, ale především její ideologické rozdělení byly zásadním důvodem tohoto nepříznivého vývoje. Zvláště od 60. let se počet žáků jevil velmi problematickým. Stoupající objem finančních prostředků, který do tohoto slábnoucího školství plynul, byl stále hůře argumentovatelný.

V 60. letech se objevila nová kategorie osob: ženy legálně provdané do Rakouska. Jednalo se asi o 500 smíšených manželství. Tyto mladé matky byly Československem považovány za politicky konformní a bylo se za dostiučiněním konstatováno, že se aktivně zajímají o umístění svých dětí v české škole. Školu navštěvovaly rovněž některé děti pracovníků československého zastupitelského úřadu ve Vídni.⁵⁶

Za mimořádně důležité ve smyslu ideologického působení na děti byly považovány jejich prázdninové pobyty v pionýrských táborech v ČSSR: „*Jde o to, umožnit těmto dětem poznat vlast svých rodičů, seznámit je s budováním socialismu, navázat kontakty s čs. dětmi a prohloubit jejich znalosti češtiny.*“⁵⁷

Problém naopak vyvstával s dětmi emigrantů. Poukazovalo se na ně již po roce 1948. V té době však zřejmě nebyly natolik četné, aby se jimi československé centrální orgány detailně zabývaly. Jinak tomu bylo u dětí z rodin emigrantů po srpnu 1968. Ve školním roce 1968/69 počet žáků v české škole výrazně stoupl. Na obecné a hlavní škole převýšil počet žáků, kteří měli československou státní příslušnost, počet žáků

54 NA, FMF-T (nezpracované), čj. 022 508/68–4 z 6. 5. 1968.

55 AMZV, TO-T Rakousko 1970–1974, kart. 4, čj. 021.009/72–4.

56 NA, ÚPV, sign. 63/1/22, r. 1972, čj. 02993/70.

57 AMZV, TO-T Rakousko, 1970–1974, kart. 4, čj. 021.009/72–4.

s příslušností rakouskou. Zvlášť markantní byla tato skutečnost na hlavní škole, kde bylo zapsáno 47 dětí s rakouskou státní příslušností a 100 s československou.⁵⁸

Na tento stav reagovalo Československo usnesením, které bylo přijato na společné schůzi předsednictev vlád ČSSR, ČSR a SSR dne 30. 7. 1969. Požadovalo, aby poskytované dotace Komenskému nebyly využívány dětmi československých občanů, kteří by po 15. září 1969 neupravili svůj vztah k ČSSR ve smyslu vyhlášené amnestie tak, že jejich pobyt v Rakousku by byl legalizován. Jednalo se zhruba o 90 dětí. Někteří rodiče se domáhali přijetí svých dětí do české školy, v některých případech byl dokonce v tomto smyslu činěn nátlak ze strany různých rakouských míst. Spolek Komenský však byl nucen postupovat v souladu s výše uvedeným usnesením.⁵⁹

Již v následujícím školním roce se poměr státního občanství dětí ve škole změnil. Opět převládly děti s rakouskou příslušností.⁶⁰ Bylo by třeba hlubšího výzkumu k objasnění otázky, zda se tak stalo na základě zmíněného usnesení, či zda se ve školní statistice 1968/69 projevila přechodná posrpnová emigrační vlna.⁶¹ V dalších letech poklesl nejen počet žáků s československým občanstvím, ale snížil se výrazně i celkový početní stav žactva. Tento trend trval pak až do druhé poloviny 80. let.

Léta normalizace

Finanční zajištění provozu školy zůstávalo i nadále nedořešenou otázkou mezi československými ústředními orgány a spolkem Komenský. Provoz hotelu Bohemia, který měl tuto funkci do budoucna plnit, se rozběhl natolik dobře, že předčil všechna očekávání. Dokonce byl jedním z mála vídeňských hotelů, který měl zajištěné využití kapacity i na zimní období. Celá obsluha byla česká a byla organizována z Československa.⁶² Již v roce 1974 dosáhl hotel výťažnosti 80 %, což bylo považováno za maximum možností.

58 AKom, Reg., kart. 9.

59 NA, ÚPV, sign. 63/1/22, r. 1972 č. 04126/71–24 a 02993/70.

60 AKom, Reg., kart. 9.

61 K československé emigraci viz Valeš, Vlasta: Die tschechoslowakischen Flüchtlinge 1968–1989. In: Heiss, Gernot – Rathkolb, Oliver (hg.): Asyl und wider Willen. Flüchtlinge in Österreich im europäischen Kontext seit 1914 (= Veröffentlichungen des Ludwig-Boltzmann-Institutes für Geschichte und Gesellschaft 25). Wien 1995, s. 172–181.

62 NA, ÚPV, sign. 63/1/22, r. 1972, čj. 02993/70.

Hospodářské výsledky hotelu Bohemia měly vzestupný trend, čistý zisk v roce 1972 činil 2.090.549 šilinků. V dalších letech měl zisk narůstat následujícím způsobem:

2.000.000 šilinků

2.200.000 šilinků

2.400.000 šilinků

Ve srovnání s tím činily v roce 1972 náklady na provoz české školy 3.842.220 šilinků, rozpočet na rok 1973 dosahoval 4.218.174 šilinků. Ukázalo se tedy jasně, že náklady na provoz školy nebude nikdy možné ze zisku hotelu Bohemia plně pokrýt.⁶³

Od poloviny 70. let začala prosperitu hotelu negativně ovlivňovat zvýšená inflace. V roce 1976 se jeho finanční situace zhoršila natolik, že nemohl provoz školy financovat. Inflace měla ovšem vliv i na zvýšení rozpočtu Školského spolku Komenský, který v polovině 70. let dosáhl 5 milionů šilinků ročně.⁶⁴ Tím pozbyly původní rozpory z poloviny 60. let platnosti. Pokud tedy nemělo dojít k zániku českého školství ve Vídni, muselo subvencování školy ze strany Československa pokračovat i nadále.

Situace školy a hotelu Bohemia donutila československé ústřední orgány k radikálnímu kroku. Při oficiální návštěvě rakouského prezidenta Dr. Rudolfa Kirchschräglera v Československu ve dnech 12. – 15. března 1979 poukázal československý prezident Gustav Husák na obtíže české školy ve Vídni a na skutečnost, že nedostává žádnou podporu z rakouské strany. Rakouský prezident přislíbil v této záležitosti pomoc.⁶⁵ Od roku 1980 byly náklady na platy učitelů převzaty rakouským státem.⁶⁶

Československo se tak sice částečně zbavilo velkého finančního břemene, zároveň ale klesl jeho vliv ve škole: „...s veľ'kými ťažkosťmi sa zatiaľ darí zachovať vplyv ČSSR v spolku Komenský na obsadzovanie učiteľ'ských miest. Emigrácia, na čele s P. Kohoutom na túto skutočnosť útočí a snaží sa presadiť do tejto školy ako učebné pomôcky „svoje učebnice“.“⁶⁷

Dne 13. listopadu 1986 byl v předsednictvu vlády ČSSR projednán návrh na řízení, kontrolu a financování české školy ve Vídni. Školu toho času navštěvovalo 160 dětí, přičemž 70 % byly děti krajanů a starousedlíků

63 AMZV TO-T Rakousko, 1970–1974, kart. 4, čj. 023 932/73–4.

64 AMZV, TO-Rakousko 1975–1985 (nezpracované), čj. 01149/76–Koh/Nov; tamtéž, čj. 01102/76–Koh/Nov.

65 Tamtéž, čj. 011.845/79–4.

66 AKom, Reg. kart. 5, Zpráva o činnosti ŠSK pro valnou hromadu 1981.

67 AMZV, TO-O Rakousko (nezpracované), čj. 015 717/83–4.

s kladným postojem k socialistickému zřízení v ČSSR, zbývajících 30 % byly děti z rodin československých emigrantů, či bývalých československých občanů, kteří si vztah k ČSSR upravovali.⁶⁸ Rakouské ministerstvo školství hradilo platy učitelům obecné a hlavní školy, což představovalo částku kolem 3,5 mil. šilinků ročně. Aby byl zajištěn plný provoz školy, musel Školský spolek Komenský udržovat mateřskou školu, školního lékaře, školníka, učitelku v družině, kuchařku, kancelář a doplňovat inventář školy. Tyto náklady dosahovaly dalších 3,5 milionu šilinků. Hotel Bohemia, přestože byl trvale prosperující, mohl na provoz školy přispívat ročně pouze 1 milionem šilinků. Roční schodek tedy dosahoval 2,5 milionů šilinků.

Předsednictvo vlády ČSSR se proto usneslo financovat provoz školy ve výši 2,5 mil. šilinků ročně. Vedly k tomu obavy, aby nezačala „pravicová“ část menšiny vedená Menšinovou radou školu financovat, či aby emigrace kolem Pavla Kohouta nezřídila jiné vyučovací centrum českého jazyka.⁶⁹ Československý režim by tak zcela ztratil po desetiletí draze vykupovaný vliv ve Vídni.

Cesta do současnosti

Rok 1989 přinesl osvobození od komunistické ideologie a tlaku ze strany Československa. Slabikáře oslavující sovětské osvoboditele na tancích byly založeny do archivní knihovny jako historické doklady pro budoucí pokolení. Tolik obávaný slabikář⁷⁰, iniciovaný Pavlem Kohoutem a napsaný Jiřím Grušou, se stal pomocníkem při výuce čtení nejen v české škole ve Vídni, ale i ve školách v České republice.

V roce 1993 bylo na valné hromadě Školského spolku Komenský zvoleno nové vedení v čele se starostou Ing. Karlem Hanzlem. Spolek se programově otevřel všem členům české komunity bez ohledu na minulé či současné politické zaměření či členství v jiných spolcích. Znovunabytá sounáležitost našla výraz i ve změně stanov Školského spolku Komenský: V případě zániku spolku a neustanovení jiného účelu má majetek Komenského připadnout Českému srdci – české sociální péči v Rakousku. Tedy spolku, který dlouhá léta stál na opačné straně ideologické hranice rozdělující českou menšinu ve Vídni.

68 NA, PŮV KSC 1986, sv. 25, a.j. 23, k inf., b. 6, Usnesení PV ČSSR z 13. 11. 1986, č. 171.

69 Tamtéž.

70 Gruša, Jiří: Máma, táta, já a Eda. Česká abeceda. Vídeň 1988.

V souvislosti s ustavením Poradního sboru při Spolkovém kancléřství v roce 1994 se zlepšila podpora české menšiny a tím i české školy ze strany rakouského státu. Finanční prostředky pro podporu menšiny jsou rozdělovány podle dohodnutého klíče, přičemž jejich největší podíl každoročně připadá spolku Komenský.

Jednotlivé části menšiny se začaly opět sblížovat. Spolky, které byly loyální komunistickému Československu, vstoupily do Menšinové rady včetně jejich vůdčího spolku, Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku. Důležitou demonstrací sjednocení české menšiny bylo i začlenění Česko-slovensko-rakouského Kontaktfóra do Menšinové rady, spolku tvořeného především příslušníky novodobé emigrace.⁷¹ Vstup Školského spolku Komenský do Menšinové rady v roce 2004 už jen potvrdil definitivní konec desítky let trvajícího ideologického rozštěpení české menšiny ve Vídni.

Nové vedení spolku bylo postaveno před závažný úkol: modernizaci obou školních budov, které dosud vlastní. S tím souviselo i získání značných finančních prostředků. Do roku 2009 bylo vydáno na stavební úpravy a modernizaci školy na Sebastianplatz ca. 3,000.000 €, rozpočet na generální renovaci školní budovy v Schützengasse 31 byl stanoven na 4,500.000 €. Spolek se samozřejmě neobešel bez mimořádných finančních dotací. V roce 1993 byl prodán Národní dům – hotel Bohemia, v té době již značně nerentabilní a zadlužený. Od rakouských institucí a privátních sponzorů obdržel spolek do roku 2009 přes 5,300.000 €, z České republiky 620.000 €, ze Slovenské republiky 146.000 €.⁷²

Během let se ve škole realizovaly i další projekty celomenšinového dosahu. Školní časopis Zpravodaj školy „Komenský“ se změnil na jeden z nejdůležitějších tiskových orgánů menšiny. Od roku 1997 vychází pod názvem Česká a slovenská Vídeň dnes. Od téhož roku začala opět vycházet i ročenka Komenského, která tak navázala na předválečnou tradici. Od roku 2002 vychází kalendář školy, který obsahuje žákovské kresby.

Mimořádnou důležitost nejen pro Školský spolek Komenský, nýbrž pro českou menšinu jako takovou, měly projekty, které byly realizovány ve spolupráci s pracovníky Národního archivu České republiky za finanční podpory Ministerstva zahraničních věcí ČR. Hlavním přínosem projektů byla záchrana a inventarizace archivu Školského spolku Komenský, který

71 www.kontaktforum-cs.at/

72 Informace o Školském spolku Komenský (1872–2010), propagační materiál, vyd. Školský spolek Komenský, b.d., s. 25–28.

se tak stal prvním a dosud jediným odborně zpracovaným a zpřístupněným archivem mezi archivy českých spolků ve Vídni.⁷³ Archiv obsahuje vedle písemností spolku Komenský i menší fondy dalších spolků, např. Sokola I/V, Vlastenecké omladiny, Národního domu – hotelu Bohemia a dalších. Tento archiv byl od konce 2. světové války až do začátku 21. století pro veřejnost zcela nepřístupný. Vzhledem k neslučitelnosti školního provozu s archivním badáním a stále se zvyšujícím nedostatku místa ve školní budově, kde je archiv uložen, není ovšem ani dnes přístup do archivu bezproblémovou záležitostí. I přesto však archiv do dnešního dne navštívila řada vědců a studentů z Rakouska, České a Slovenské republiky, z USA i Japonska.

Vedle vlastních archivních fondů je součástí archivu i rozsáhlá historická knihovna, která je pozůstatkem Ústřední knihovny Komenského. Tato knihovna byla stejně jako ostatní majetek Komenského během 2. světové války konfiskována. V květnu 1942 byla převezena do Národní knihovny ve Vídni, odkud byla spolku v roce 1950 v celém jejím rozsahu vrácena a nastěhována do sklepa budovy na Sebastianplatz, kde její převážná část dosud leží.⁷⁴

V průběhu dalších desetiletí se stala objektem občasného zájmu různých institucí, viz snaha z konce 50. let přestěhovat její odbornou část do Ústavu dějin KSČ.⁷⁵

Docházelo k opakovaným prodejům knih, část knih byla zničena při havárii ústředního topení. Občasné pokusy o katalogizaci knihovny dosud troskotaly především na její velikosti, nedostatku místa a na podcenění objemu katalogizačních prací. Vzhledem ke svému současnému stavu je archivní knihovna pro veřejnost nepřístupná.

73 Blodigová, Alexandra – Kahuda, Jan: Archiv Školského spolku Komenský Vídeň. Soupis (1862) 1875–1945(1985). Praha 2002; Valeš, Valeš: Vědecké fórum “Češi ve Vídni” a otázka záchrany písemných památek české proveniencie v Rakousku. In: Archivy v mezinárodním kontextu. (Archives in international context). Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 29. září–1. října 2004 v Archivním areálu v Praze na Chodovci. Praha 2004. s. 199–204; Blodigová, Alexandra – Kahuda, Jan: Archiv Školského spolku Komenský ve Vídni. Archivní časopis 53, 2003, s. 101–104; Kahuda, Jan: Možnosti výzkumu historie české komunity v Rakousku. In: České archivy a prameny k dějinám zahraničních Čechů. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého symposia konaného ve dnech 27.–28. června 2006 v Českých Budějovicích, Praha 2007, s. 147–160.

74 Strnad: 80 let, s. 34: uvádí rozsah knihovny zhruba 70.000 titulů. V ma teriálech valné hromady r. 1950 se však uvádí „*přes 60.000 knih*“, viz AKom, Reg. kr. 2.. To koresponduje i s údajem 60.673 pro rok 1931. In: Heyer: 60 let, s. 314.

75 AMZV, TO-T Rakousko 1955–1959, kart. 3, čj. 024.639/58.

Závěrem

Během uplynulých 140 let navštěvovalo desítky tisíc žáků a studentů české školy ve Vídni. Pro velké množství z nich byly znalosti zde získané, především nadprůměrná jazyková vybavenost, základem úspěšné životní dráhy, ať již na území dnešního Rakouska, České republiky, Slovenska, nebo v jiných zemích světa. Absolventi škol Komenského vykonávali a vykonávají nejrůznější povolání. Je možné je nalézt i mezi politiky, podnikateli, lékaři, právníky a umělci.

Zájem rodičů posílat své děti do české školy závisel vždy na mnoha okolnostech a během času se měnil. Doby rozkvětu školství se tak střídaly s dobami úpadku. Pád „železné opony“ otevřel Rakousku cestu k severním a východním sousedům. Znalost českého a slovenského jazyka opět dostala smysl. Představa o uplatnění se v mezinárodních koncernech zvýšila důležitost znalosti právě těchto jazyků.

Zájem o českou školu i počet žáků⁷⁶ začaly mít opět stoupající tendenci. V obecné škole byly ve školním roce 2004/2005 zavedeny paralelní třídy. Pro slovenské žáky byla v roce 1994 zavedena výuka slovenštiny. Od roku 2008 existuje v mateřské školce maďarská skupina.

Ve školním roce 2000/2001 byl otevřen vyšší stupeň reálného gymnázia. V červnu 2004 proběhly maturitní zkoušky v českém jazyce, první od roku 1945. V letošním jubilejním roce dostane gymnázium do používání nově renovovanou školní budovu v Schützengasse.

V soudobém vědeckém ale i vnitropolitickém diskurzu jsou otázky migrace, integrace a kvality vzdělání velmi diskutovanými tématy. Dějiny a současnost českého školství ve Vídni jsou důležitým pramenem pro poznání vývojových procesů i každodennosti ve vícejazyčném prostředí, ve kterém se navíc střetávají rozdílné vrstvy migrantů. Ve vnitropolitickém diskurzu je někdy česká menšina označována za příklad úspěšné integrace do rakouské společnosti. Jakou roli v této integraci zaujímá české školství ve Vídni, je otázkou, která ještě nebyla dostatečně zodpovězena.

76 Ve školním roce 1988/1989 navštěvovalo školy Komenský celkem 127 žáků, v roce 2010/2011 dosáhl jejich počet 464. Informace o Školském spolku Komenský (1872–2010), s. 11.

SCHULVEREIN KOMENSKY – 140 JAHRE TSCHECHISCHES SCHULWESEN IN WIEN

Der Schulverein Komensky, gegründet am 21. April 1872, bildet bis heute eine der wichtigsten Korporationen der tschechischen Kommunität in Österreich. Die Aufgabe des Vereins ist der Betrieb und die Unterstützung der tschechischen Minderheitsschulen in Österreich.

Die Verfasserin folgt in chronologischer Übersicht der Entwicklung des Vereins von seiner Gründung, der Errichtung der ersten Schule in Wien im Jahre 1883, dem Kampf um das Öffentlichkeitsrecht mit österreichischen Behörden, sowie der Zeit nach 1918, als die selbstständige Tschechoslowakische Republik entstand und die Frage des tschechischen Schulwesens in Österreich eines der wichtigen Probleme der beiderseitigen politischen Beziehungen geworden ist. Einen Höhepunkt erreichte das tschechische Schulwesen in den 1930er Jahren, allein in Wien existierten damals fast 30 Kindergärten, Volks- und Hauptschulen, und sogar zwei Mittelschulen (Gymnasium und Realschule). Eine drückende Situation ist nach 1938 eingetreten, die Aktivitäten des Vereins wurden schrittweise eingeschränkt bis dann der Verein ganz aufgelöst wurde.

Nach dem Zweiten Weltkrieg ist es gelungen den Verein zu erneuern, auch wenn es mit weniger Schülern zu permanenten Finanzierungsproblemen kam und auch die internationale Situation und die Beziehungen zwischen der Tschechoslowakei und Österreich die innere Lage des Vereins beeinflussten.

Heute betreibt der Verein einen Kindergarten, eine Volks- und Hauptschule, sowie ein Oberstufengymnasium.

SCHOOL CLUB KOMENSKÝ – 140 YEARS OF CZECH EDUCATION IN VIENNA

This article analyzes the history of the Czech club in Vienna, whose task is from founding in 1872 until today the establishment and operation of the Czech minority schools. History of Komenský-Club and Czech education in Austria is observed against the background of political and social development and Czech-Austrian relations.

Obrazová příloha

1. Ergasse
- učebna pro vyuč. vaření

Školský palác
spolku „Komenský“ ve XII. okrese Vídeňském.

2. Vídeň 12, Ergasse 32–34

3. Vídeň 20, Vorgartenstrasse 95-97

4. Vídeň 16, Herbststrasse 104

5. Vídeň 3, Sebastianplatz 3